

8(c)Y "18" (092) + 891.74.092 "18" 1,704

φ I: III-329

„Король Балагулів“

Антін Шашкевич і його українські вірші.

Написав Др. Іван Франко.

I.

Те, що історики польської літератури привикли називати „українською школою“, поезія Мальчевського, Б. Залеского та Ющинського, повісті й вірші М. Чайковського, Т. Олізаровського та Грози, деякі повісті Крашевського, деякі праці М. Грабовського і т. и., являють ся при ближшій догляді немов верхом значної гори, що осяяний сонцем видніється з далека, але на правду здвигається над значним числом поменших горбиків і творить немов ефектовне закінчене довгого гірського пасма, якого початки гублять ся десь у сутінках XVI віку. Від „Raposzy“ Папроцького та „Roxolanii“ Кльоновича тягне ся неперерваним рядом у польській літературі описуване та оспівуване України, української природи, українських панів, навіть козаків (Конашевича в „Wojnie Chocimskiej“ Вацлава Потоцького) та важніших подій української історії (пор. мою збірку польських віршів про Хмельницину). І вже в тих давніх віках можна бачити дві течії в тім польсько-українським письменстві. Маємо письменників, що пишуть про Україну по польськи та по латині, та маємо й таких, що пробують писати по українськи. Найголоснішим із них зробив ся Яков Іават або Іаваттович, автор двох найстарших українських інтермедій, завдяки присвяченій

Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LVII.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 11- 34042

543 ф5
ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

1904

їм праці М. Драгоманова¹⁾ та розвідці М. Павлика²⁾. Звістки про Поляків, що писали українські вірші, маємо з XVII в. Деякі з тих віршів, позаписувані з уст руських співаків, були тоді-ж друковані (пор. опубліковану і розібрану мною пісню про козака і Кулину³⁾), інші лишалися в рукописах. Найінтереснішу з тих польсько-українських збірок, писану при кінці XVII в. єзуїтом Домініком Рудницьким, віднайшов і опублікував В. Перетц⁴⁾. З XVIII в. маємо значніше число таких українських

1) М. Т—овъ, Двѣ малорусскія интермедіи начала XVII стол. (Кіевская Старина 1883, декабрь), пор. український переклад у книзі Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство, том I (Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка, т. II. У Львові 1899), ст. 174—184.

2) М. Павлик, Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. (Записки Наукового тов. ім. Шевченка, т. XXXV—XXXVI, 1900 р. ст. 1—44).

3) Др. Ів. Франко, Козак Плахта. Українська народня пісня друкована в польській брошурі з р. 1625 (Записки Наук. тов. ім. Шевченка 1902, т. XLVII, ст. 1—28).

4) В. Н. Перетцъ, Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи, I—VIII. Санктпетербургъ 1901, ст. 10—45. Подаю тут початкові рядки українських пісень тої збірки:

1) Duma kozackaja: Oj kolib my znali i kolib wiedali (6 строф по 6 коротких рядків).

2) Ach Ukrainenko, bedna chodynienko teper twoja (13 куплетів, тут же й другий, повніший варіант сеї пісні з 15 куплетами).

3) Chodi czerezyk uleczkoju (9 куплетів з рефреном — і ся пісня подана далі в поправнішому варіанті).

4) Sam ia ne znaicu, jak na swiety zyty (духовна вірша, 7 куплетів).

5) Oy da poszła Meila do szkoły (13 куплетів з рефреном).

6) Bywało licha mnoho na swiety (9 куплетів).

7) Czom sia ty mołoycze żurysz (13 куплетів з двовіршовим рефреном).

8) Ukrainenko. matuchno moja (10 куплетів).

9) Hory na hory žeci žnut (7 куплетів).

10) Oy caszach(?) nowoho mostu (7 куплетів з двовіршовим рефреном, вірша з польською, антикозацькою тенденцією).

11) Hey reka Styru, szczo Chmel o wiru (13 строф по 4 рядки і 2 рядки надчислові).

12) Czornobryw Laszok drowa rubaiet (7 куплетів).

13) Na moste roste trawa murawa (22 строфи по 4 до 6 коротких рядків).

14) Kary mene, Hospody moy (духовна вірша, 18 куплетів).

15) Letiw czorny żuk, żuk (10 строф по 4 рядки і одна з двох рядків, а до кожної дворядковий рефрен). Хоча нема сумніву, що деякі

віршів складаних Поляками; може найінтересніші з них опубліковані мною в „Житю і Слові“ дві вірші про Коліївщину, зложені з виразною шляхетською тенденцією. Маємо звістки, що при дворах польських панів у XVIII і в початках XIX в. бували свої теорбаністи, з козаків або шляхтичів, що для потіхи панів повинні були співати або й укладати українські пісні, розуміється, відповідні до панського смаку. Деяко таких пісень заховалося нам у рукописних збірках з XVIII в.¹⁾, значно

українські вірші й пісні сеї збірки були зложені Поляками, то все таки тут не бачимо ще — може тому, що збірку писав Поляк-Єзуїт — пісень властиво дворацьких, еротичних. В усякім разі ся збірка заслуговує на пильну увагу дослідників польсько-українських відносин та польсько-українського письменства XVII — XVIII віку.

¹⁾ В рукописній польській збірці в моєм посіданні, зложеної коло 1780 р., маємо обік маси польських віршів ось які зложені нашою мовою:

1) *Naszczco mini żenyty sia* (до коломийкового чотировірша народного додано 12 віршів дворацького концепту).

2) *Żal maiu welyki, tuhu bez prestanku* (брак у ркп.).

3) *Kohoż winnym osudyty* (8 строф по 4 рядки).

4) *Wik nieszczasny łychu doli treba korotaty* (5 коломийкових куплетів).

5) *I któż na swity uhaďaieť żyty* (4 строф по 4 рядки).

6) *Z pod kamienia woda tecze, treba toiey wody* (7 коломийкових куплетів).

7) *Rozwiiaiy się suchy dube na czotory [sic] łysty* (14 коломийкових куплетів).

8) *Zazbyrau sia Koczubay na wynu z Lachamy* (6 строф по 6 рядків).

9) *Muszu z żalu mlity ach pozbywszy druha* (5 строф по 6 рядків).

10) *Oy szczoż tam puknuło w lisi* (6 строф по 4 рядки).

11) *Łetiw czorny żuk, żuk* (19 куплетів по 2 рядки).

12) *Prydy, prydy, rada budu* (3 строфи по 4 рядки).

13) *Ey zelenuiu krynczenku wydno dno* (8 куплетів по 2 рядки).

14) *Wczoray buła nedilanka a dnes ponedilok* (3 коломийкові куплети).

15) *Ey płynął kozak doły wodoiu* (20 куплетів не числячи рефрена).

16) *Ta pryichał żołnir do bystroho Sanu* (5 строф по 4 рядки).

17) *Bida myni nad bidamy* (7 строф по 4 рядки).

18) *Tecze ryczka newelyczka, pidu pereskocz* (5 коломийкових куплетів).

19) *Iszow czerczyk do chaty* (9 куплетів крім рефрена).

20) *Ruskie pokoleǳie* (Na nebesnoy hory, 11 строф по 6–8 віршів).

більше вийшло в друковані Поляками збірки нар. пісень, особливо Вацлава з Олеська¹⁾ та Коціпінського. Вся ота література, розкидана, в значній частині ще загребана в рукописах, где ще спеціального збирача та дослідника. Але праця такого дослідника буде вдячна і важна з культурно-історичного боку, бо дозволить нам прослідити до найтайніших ниток те, що вязало Поляків з Україною протягом довгого часу, чим була Україна для Польщі не лише з економічного та політичного, але й з ду-

- 21) Pukisz diuczyno budiesz przyczyną (6 строф по 4 рядки).
 - 22) Smutny chodzu, szczo tia lublu (5 строф по 4 рядки).
 - 23) Czerez ryczku sama idu (3 короткі куплети і 2 коломийкові),
 - 24) Szumyt szumyt dobrowoyka (8 строф по 4 рядки).
 - 25) Krywdiat neba moie serce, szczo żadaju (5 строф по 4 рядки).
 - 26) Ey otczyny, ey otczyny diwczynonko dwery (11 куплетів).
 - 27) Ey pryichał kozaczeyko do diuczyny z rana (5 коломийкових куплетів).
 - 28) Kociurbycha (Dobry wieczor Kociurbycho — 7 куплетів).
 - 29) Tuman tuman po dorozі aż się rozlechaie (8 куплетів коломийкових).
 - 30) Czyia hrebła, toho staw (3 строфи по 4 рядки).
 - 31) Oy matusiu matusonku (4 строфи по 4 рядки).
 - 32) Na popa młodego (Oy wychnała diuczynonka jahniatoyka w pole — 8 строф по 5 рядків).
 - 33) Ey szast dubyna, sinożat kumyna (6 строф по 4 рядки).
 - 34) Szumit witer po dubyni (3 строфи по 4 рядки).
 - 35) Czy lehaiu czy wstaiu (7 строф по 4 рядки).
 - 36) Krasny młodec, czom ty dumaiesz (3 строфи по 5 рядків).
- 1) До таких дворацьких пісень у збірці Вацлава з Олеська зачисляю ось які:
- 1) Ty kozacz psia paro (ст. 178).
 - 2) Wtikai diwcz bez pole (ст. 179).
 - 3) Hey ja kozak z Ukrajiny (ст. 202).
 - 4) Slawa nasza kosaćkaja (ст. 202).
 - 5) Flaszkoż moja poticho, kielyszok radosty (ст. 208).
 - 6) Na Ukrajini wsioho mnoho, i paszy i brahy (ст. 225).
 - 7) Newdiaczna diwczyno nad żytia kochana (ст. 229).
 - 8) Jichaw hozak za Dunaj (ст. 234).
 - 9) Nyma w świti do okoła (ст. 241).
 - 10) A ja tebe proszu myła (ст. 250).
 - 11) Oj wże deń mynaje, wże sonce zachodyt (ст. 233).
 - 12) Bidaż meni nad bidamy (ст. 261).
 - 13) Trudno na świti, porad'te neba (ст. 285).
 - 14) Z Ukrajiny tut prychodzu (ст. 292).
 - 15) Nudnaż meni czużyna (ст. 296).
 - 16) A kto chce Handziu znaty (ст. 303).
 - 17) Pojichaw myłuj, zostały sia łuhу (ст. 305).

хового погляду і що зі свого боку дав Україні та її корінній людности польський елемент.

Що високий розвій того польського елементу і розцвіт української школи в польській літературі прийшов аж у XIX віці, по упадку польської держави, се не повинно дивувати нас, коли зважимо, що се була література виключно шляхетська, а шляхта на розборі Польщі не то що не потерпіла ані соціально ані матеріально, але навпаки, під російським правлі-

- 18) Pokień nieszczyrу dumku dumaty (ст. 306).
- 19) Żal welyki maju, tużу bez prestanku (ст. 307 пор. мою зб. ч. 2).
- 20) Boże z noba wysokoho (ст. 310).
- 21) Czy to z neba taka wola (ст. 311).
- 22) Ach jak serciu ne nudyty (ст. 315).
- 23) Bud' zdrowa moja myła (ст. 316).
- 24) Bidaż meni nad bidamy (ст. 317).
- 25) Czyja pryczyna rozstania mojoho (ст. 318).
- 26) Na mnia złoślywe czom pohladajesz (ст. 318).
- 27) Proszu zabud' o mni, znajdziesz na świti (ст. 319).
- 28) Lubyłam myłoho, muszu perestaty (ст. 320).
- 29) Oj jak serciu ne nudyty (ст. 321).
- 30) Oj jak tużyt serce moje za toboju myła (ст. 321).
- 31) Buwaj my zdrowa ty diwczyno moja (ст. 324).
- 32) Ach ja nieszczasny, szczo maju dijaty (ст. 325).
- 33) Sonce hrije, witer wije (ст. 329).
- 34) Ty diwczyno czorniawaja (ст. 330).
- 35) Ty diwczyno iz Podola (ст. 334).
- 36) Szumyt, szumyt liszczynońka (ст. 335).
- 37) Proszu ja tia, moja myła (ст. 335).
- 38) Ach diwczyno moja luba (ст. 336).
- 39) Oj wyjdu ja nad riczeńku, taj stanu dumaty (ст. 337).
- 40) Powij witre powilneńkyj (ст. 338).
- 41) Wymowyty meni trudno (ст. 340).
- 42) Za riczkoju, za bystroju (ст. 340).
- 43) Po szczoż ja chodyw na tu murawu (ст. 342).
- 44) Koły lubysz, luby duże (ст. 343).
- 45) Nemaż myłoho, żal serce styskaje (ст. 344).
- 46) Moja czornobrywa, buwai zdrowa (ст. 345).
- 47) Krywda z neba wysokoho, jak zhadaju (ст. 346).
- 48) Koły sia każesz Boże kochaty (ст. 346).
- 49) Hey czy znajesz, pytaju (ст. 347).
- 50) Diwczyno chorośza, zdrowa buła (ст. 348).
- 51) Doleż moja dole, dole nieszczaslywa (ст. 348).
- 52) Ach fortuna nieszczasnaja (ст. 349).
- 53) Szczoż ja budu bidny dijaw (ст. 350).
- 54) A szczoż to ja, a szczoż to ja komu uczynyla (ст. 354).
- 55) Ach ja bidny, ach ja nieszczaslywy (ст. 357).

нем навіть виграла, бо могла в своїх відносинах до закріпощеної народної маси оперти ся на сильну російську адміністрацію, якої не було в старій Польщі. Загальний романтичний дух, що віяв тоді в Європі і виявляв себе в величанню минувшини, у польсько-українських поетів набрав конкретного змісту тим, що вони величаючи ту минувшину України могли заразом давати упуст своїм патріотичним почуттям, бож до сеї минувшини належала самостійна Польща, володарка та по їх думці цивілізаторка України. А ті поети та віршописці, що вживали в своїх складаннях українську мову, мали перед очима инколи й ще одну

56) Ach ja nieszczęsływy iz mojeho rodu (ст. 358).

57) Tiażko znesty toji rozłuki (ст. 360).

58) Bortnyk bortnyczki prosyw (ст. 360).

59) Oj kum iz kumaju w korczmi zabawyw sia (ст. 371).

60) Ach ja nieszczęsływy na sej świt rodyw sia (ст. 373).

61) Sim deń mołotyła (ст. 374).

62) Doleż moja nieszczęsnaja (ст. 378, пор. ч. 47).

63) Na pohybel pryjde tomu (ст. 388).

64) Jichaw did'ko z Kołomyji taj zahubyw luszniu (ст. 401; до двох куплетів народної пісні прироблено зовсім ненародній кінець).

65) Jak ja buła mołoda (ст. 404).

66) Oj ty chlopce hoży, żywy (ст. 406).

67) Nyma prawdy na świti, a jak teper żyty (ст. 413).

68) Nim zyjdziesz diwczu z mojej mohyły (ст. 415).

69) Kukala zazula od kałynoczki (ст. 431).

70) Czy ja komu wynowat, za szczo pohybaju (ст. 451).

71) Za rikamy, za wodamy (ст. 461).

72) Bodaj sia kohut znudyw (ст. 466).

73) Nieszczęsływa ta hodyna (ст. 468).

74) Kazala meni maty (ст. 471).

75) Wyberaw sia Kozubaj (ст. 482 пор. мою зб. ч. 8).

Можливо, що не всі вичислені тут пісні в тіснійшій значині дворацькі, та я не сумніваю ся, що всі вони ненародні, а імпортовані по часті під сільські стріхи коли не з дворів, то з попівсько-дяківської сфери. До сих остатніх треба зачислити ще досить значне число виразно попівсько-дяківських складань (пор. Hej wnadyw sia kit na czużoje sało, ст. 474; Żuryła sia popadia, ст. 462; Hej uczynyw worobel na prupyczku żnywa, ст. 406; Oj jak mene moja maty dała do szkoły, ст. 429). Всі ті пісні відзначають ся не лише своїм загальним характером та основними ідеями від широко-народніх, але мають також свої спеціальні віршові форми, та разять слух привиклий до гарного поетичного складу народніх пісень, багатством трівіалізмів, польонізмів та загалом ненародніх зворотів. Варто було би присвятити їм окрему працю, тим більше, що мішане їх з дійсними народніми піснями може ставити нашу народню творчість у зовсім фальшивім світлі.

ціль — ухопити сими складаннями за душу й українського селянина-кріпака та привернути його до почуття солідарности зі шляхтичем на ґрунті спільної туги за минушиною. До таких поетів належав передовсім Тимко Падура¹⁾, та таких принагідних складачів польсько-патріотичних віршів та пісень українською мовою було не мало, тільки що їх твори, складані для якоїсь певної нагоди, звичайно швидко забувалися і дуже рідко попадали в друк. До таких вчасно, бо ще в 30-их роках складених, а пізно друкованих або по часті й доси недрукованих віршів належать твори Центлевича; з тих самих часів походить опублікована мною в „Житю і Слові“ поема Михайла Попеля Rusyn na praznyku та незвісні доси вірші Юліяна Горошкевича. Значне число таких віршів було друковане у Львові в 1848 році, де головним таким складачем був Бальтазар Щуцький та крім нього складали подібні вірші також інші польські патріоти, як Жендзяновский, Ф. Бляткевич (його вірша опублікована з припадково захованої копії в Записках ч. 46, misc.) і інші безименні. В 50-их роках писав у тім самім дусі сполячений Русин Плятон Костецкий і зрущений Поляк Лев Венгліньский (оба живуть доси), з 60-их років маємо один віршик Петра Горбковского.

Та обік сеї патріотичної течії, що була витвором великого політичного перевороту, доконаного розбором Польщі, а головню польськими поветанями, тягне ся на Україні і в Галичині ще досить довго й стара традиція дворацької поезії, переважно фальшиво-саїтиментальної або гумористичної, та цинічно-еротичної. Пошукуване за авторами поодиноких пісень та за часом їх зложеня тут ще менше має надії на успіх, ніж при патріотичних піснях, але можна сказати сьміло, що й доси ті польські пани, які иноді в пресі висловлюють своє замидуване до „tych ślicznych piosneczek ruskich“, мають на думці переважно ті дворацькі пісні. Доказом сього служать численні рукописні співанники складані Поляками, де попадають ся записи власне лише таких творів, служать і ті власні складання польських панів, що пробували й самі віршувати по українськи про теми не-патріотичні, прим. сам великий Богдан Залеский.

Дуже інтересним образцем такого пана-віршара і видним, хоч доси мало звісним членом польсько-української школи являється Антін Шашкевич, якому я бажав би присвятити декілька

¹⁾ Пор. Н. П. Дашкевичъ, Разборъ соч. г. Петрова, ст.157, 158.

сторінок. І сам собою, без огляду на його українські вірші, Антін Шашкевич — фігура в високій мірі интересна і відіграв досить визначну роль в життю подільської шляхти. Оттим то заким перейду до його віршів, позволю собі подати тут у коротких нарисах його біографію та характеристику того руху серед українсько-польської шляхти, в якому він відіграв роль трохи чи не ініціатора.

II.

Антін Шашкевич належав до старої хоч не багатой подільської шляхти¹⁾. Його батько Граціян Шашкевич брав участь у повстанню Костюшка і жив у своїм дідичнім селі Бічовій, латинського повіту, подільської губернії. За молоду авантюрику і паливода, він пізнійше був дуже популярний серед шляхти за свою веселість, був шляхетським маршалком та мировим судією, а на старости літ віддавав ся зовсім богомільству²⁾. Вмер у пізній старости.

1) Сім'я Шашкевичів — пише про неї Бобровський (Tadeusz Bobrowski, Pamiętniki z przedmową Wł. Spasowicza. Lwów 1900, t. I, ст. 46) — старинна і заможна на Русь, хоч не визначна заслугами та почесами; мають свій окремий руський герб, на який тепер кладуть графську корону (се такє „mirabile konkon“, якого не самі вони з руської шляхти допускають ся). Претензія, немов би через Збарських та Вишневецьких вони були потомками Гедимина, не має зовсім ніякої основи, бо й самі згадані князі, як сьогодні вже доказано, не походять від Гедимина. Шашкевичі мали значні добра в воєводствах волинським і брацлавським, та до сенату не дістали ся ніколи.

2) Злий на язик, але наділений незвичайно доброю пам'ятю Тадей Бобровський ось якими словами згадує про Граціяна Шашкевича: „Przypominam sobie Graciana Szaszkiewicza, podobno stolnika, już wtedy starca 80-letniego, ożenionego z młodą osobą 2-do voto, z gruba faceta, o którym dotąd kursują różne anegdoty: jak jakiegoś zakonnika u siebie nocującego w nocy porwał, wioząc go niby do fortecy, całą noc po dziedzińcu woził, a następnie w spichrzu własnym zamknął i tam kilka dni trzymał, dostarczwszy mu rydła, by się mógł z owej mniemanej fortecy podkopać. Biedny braciszek o chlebie i wodzie kopał dni kilka, aż się znalazł na toku u dobrze znanego sobie klasztornego chlebowodcy“ (T. Bobrowski, Pamiętniki I, 46). Друга анекдота, яку подає Бобровський, пішла в уста люду і причіпляється звичайно до пана Каньовського, пор. В. Гнатюк, Галицько-руські анекдоти ч. 638 (Етногр. Збірник VI, ст. 312—313). Про Шашкевичеве богомольство Бобровський не знає нічого. Мабуть і Бушинський знав про нього

В Бічовій вродив ся Антін Шашкевич 1813 р. Чи й які кінчив школи, не знаємо. Та в усякім разі його освіта не була висока, бо вже маючи 18 літ він розпочав воєнну кар'єру, беручи участь у повстанні 1831 р. В маю того року він пристав до Кароля Ружицького, що організував кінний відділ біля містечка Краснополя. Біограф Шашкевича Ст. Буцинський¹⁾ подає, що до війська виправила молодого парубка сама мати, з дому Хлопінка; може завдяки її просьбі Ружицький взяв Антона під свою особливу опіку і зробив його своїм адъютантом. Шашкевич своєю відвагою і знанєм терену багато причинив ся до успіху невеличкого полку повстанців, який протягом чотирьох неділь із краю обсадженого російськими військами здужав проредити ся до польського Королівства, до Замостя, зробивши крутими дорогами звиш 130 миль, кілька разів побивши більші або менші російські відділи та набравши не мало воєнної добичі та бранців, а втративши зі свого боку двох забитих, одного бранця та 28 ранених — коли вірити споминам проводиря сього походу, Кароля Ружицького²⁾. Варто заважити, що Ружицький, пишучи свої спомини зараз по упадку повстання (перше видане вийшло в Буржі 1832), називає там імена тільки тих своїх товаришів, що були тоді на еміграції, а інших промовчує з очевидним наміром, щоб не зашкодити їм у краю. Відси пішло, що й назву Шашкевича стрічаємо там лиш раз принагідно (ст. 26), а в реєстрі офіцерів полку, поміщеним на чолі споминів, занотовано лише в числі поручників: „S... A... оздоблений золотим хрестом“. І адъютантом названий не він, а Адольф Пільховський (ор. cit. 7). Та Буцинський, як заявляє сам, на основі особистої знайомости з Шашкевичем і оповідань иньших учасників повстання оповідає детально різні його геройські діла (ор. cit. 9, 11, 16—18). В Замості, здаючи свій полк тамошньому комендантові генералови Хшановському і наблизивши ся до Шашкевича, що був ранений в голінь, Ружицький сказав:

якісь анекдоти в роді поданих Бобровским, бо каже про нього, що був „jednym z najoryginalniejszych typów szlachty polskiej, za młodu hulaszczy na wzór starosty Kaniowskiego, pelen życia i energii (ор. cit. 8). Характеристика о стілько пересолена, що Каньовський зовсім не був гулящий, а тільки диwak з поривами дикої жорстокости.

¹⁾ Pieśni Antoniego Szaskiewicza wraz z jego życiorysem wydał Stefan Buszczyński. Kраків 1890, ст. 9.

²⁾ Karol Różycki, Pamiętnik pólku jazdy wołyńskiej 1831 r. Paryż, księgarnia Luxemburska, ст. 40.

— Представляю генералови одного з найхоробріших. Се мій адютант.

Генерал велів раненого завезти до кріпости в своїй кариті. По кількох тижнях його рана загоїла ся на стілько, що він міг знов вирушити в похід (ор. cit. 20).

Остатня битва, в якій Шашкевич брав уділ, була битва під Ілжавою д. 9 серпня 1831 р. Тут він збивши з коня підполковника російського Гевеса причинив ся до одержання побіди, бо Гевес по упадку полковника Говена був комендантом полку. Та кинувши ся потім у погоні сам один на цілий швадрон драгонів Шашкевич був відрізаний від своїх, обскочений ворогами і одержав тяжку рану в карк від вуха до вуха, від якої звалив ся з коня. Його товариші думали, що він загиб, одначе потім знайшли його живого. Кінця повстання вже він не бачив, лежачи в шпиталі (Buszczyński, op. cit. 21—22).

По упадку повстання він емігрував до Галичини, де ще лічив ся з ран; потім поїхав на Угорщину, де його приймали з великою почестью і дали йому почесний дар — коня в угорській збруї. А тимчасом його рідня в Росії робила заходи, щоб уможливити йому поворот до дому. При помочи „великих коштів“, як каже Бущинський, тай немаловажного аргументу, що Шашкевич беручи участь у повстаню був неповнолітний, вироблено йому амнестію, і 1833 р. він вернув у своє рідне село. Розумієть ся, що сама амнестія, так як тоді розуміли її, не виключала відбуття кари, подиктованої очевидно не судом, а адміністратційним порядком. От тим то й А. Шашкевич мусів свій повстанський героїзм відпокутувати в'язницею в фортеці — як довгою? — сього не знаємо¹⁾.

Про дальше житє А. Шашкевича і про ролю, яку він відіграв серед польської суспільности на Україні, маємо досить загальникові та в своїй основі незгідні відомости. Фактичний їх підклад такий, що Шашкевич відіграв визначну ролю в тзв. балагульщині; про значінє тої балагульщини та про ролю в ній Шашкевича йде принципіальна суперечка в польській пресі.

¹⁾ Біограф Шашкевича Бущинський не знає про се нічого, але про се згадує в своїх споминах Т. Бобровський (Pamiętniki I, 46), а що ся згадка правдива, можна догадувати ся по аналогії з иншими учасниками повстання, згаданими в тих же споминах, які одержавши амнестію про те також мусіли відсиджувати в фортецях нераз і по пару літ (пор. Pamiętniki I, 33, 80).

Перший видав про неї острій осуд Генрик Ржевуский, автор „Pamiętników pana Soplicy“, в книжці „Mieszaniny obyczajowe Jarosza Bejły“, виданій 1841 р. Ржевуский називав сю нову появу „барагольством“, виводячи її від якогось невідомого, мб. татарського слова „барагола“, тимчасом як назва пішла від жидівського *Balugule* = балагула = фірман, що постійно займаєть ся фірманкою. Ржевуский дуже остро осуджує барагольство, бачучи в ньому „mulizm, splodzony z kilku niezgrabnych pochwytów dawnego trzepietarstwa polskiego, kozaczyzny dworskiej, tatarskiego junactwa i szachrajstwa żydowskiego“¹⁾. Осуд Ржевуского поділяла мабуть більшість польської шляхти на Україні, особливо її висша, великопанська і консервативнійша верства. Карвіцький в своїй книзі „Wspomnienia Wołyniaka“ (Lwów, 1897, ст. 71—79) бачить у балагульстві „objaw tężyzny“ серед українсько-польської молодіжи, появу натуральну при системі реакції та пригноблення, що запанувала була по упадку повстання 1831 р., та проте появу сумну, яка „мала дуже некорисний вплив на обивательську (знач. шляхетську) молодіж нашої провінції“. А кс. Валеріян Калінка в видаваних у Парижі „Wiadomościach Polskich“ 1859 р. мабуть найглибше і найповнійше висловив погляди того відламу українсько-польської інтелігенції в своїх „Listach o Rusi“. Він показує, як балагульство виросло з головного кореня — неучтва і дармоїдства шляхетської молодіжи на Україні. Ще перед повстанем, коли 1827 р. почали ся зміни в польськім шкільництві на Україні, почала ся їх русифікація, а з нею занедбуване науки, погоня вчителів за наживою та просте хабарництво. „Хто з учеників жив у вчителя і платив йому 100 червінців, міг бути певний, що не потребує ані мучити ся над книжкою, ані турбувати ся промоцією. Менше щасливі вчителі заступали дохід із конвікторів гарачем, який накладали на родичів, що жили в Винниці. Не рідко трапляло ся чути, як підчас лекції допоминали ся у багатого хлопця фіри жита або вівса. Значить, лише найбіднійші, що не могли ратувати себе ніяким дарунком, мусіли вчити ся, і справді навчили ся дечого“²⁾.

„Та ось надійшло повстанє. Все заворушило ся. Школи позамикано, ніби задля холери, і вся дорослійша молодіж виру-

¹⁾ *Mieszaniny obyczajowe Jarosza Bejły*. Wilno 1841; статя із *Baragolstwo* на ст. 23—32. Цитат із ст. 25.

²⁾ Ks. Waleryan Kalinka, *Pisma pomniejsze, część I*. Kraków 1892, ст. 276.

шила в поле. Часть її погинула, дехто пішов на Сибір або на вигнанє. Та були й такі, що не вистрілювши ані разу, скоро повстане розбило ся, цілими ватагами виходили до Галичини. Ті майже всі незабаром вернули, а були ще в віці дуже відповіднім до науки; та їм годі вже було говорити про школу, бо якже тут учити ся тому, хто вже воював за вітчину, а в домі батьків було на що оглядати ся! Ось і перший ряд неуків!

Школи були позамикані два роки; потім відчинено нові, але щоб увійти до них, „треба було здавати іспит по російськи. Молодіж, що ті два літа пробувала дома, відвикла від книжки; перелякана трудностями екзамену, особливо до висших клас, коли не хотіла вертати до низших, вирікала ся дальшої шкільної едукції, осідала дома, щоб помагати родичам і підготовляти ся при них на господарів і обивателів. Ось і другий ряд неуків!“ (Ор. cit. ст. 277—278).

Далі застановляє ся Калінка над тим, що мала робити ся молодіж, позбавлена висших духових інтересів, не силувана ні до якої поважної праці, не можучи при тім виїздити за границю, куди не пускав урядовий заказ, не можучи уживати приємностей у містах, де стояла тиша і панував смуток? Одиноким найвідповіднішим і найкращим способом проведення часу видались їй ярмарки, ті клуби українські. „Але-ж бо то численні та веселі були ярмарки на тій нашій буйній і широкій Україні! В старих бердичівських календарях скількож то знайдете малих місточок, як Піків, Уланів, Калинівка, майже невідомих географам, та в яких проте буває по 4 й по 5 ярмарків на рік! А як випаде ярмарок у Межибожі на Водохрище, в Балті на Зелені свята, або в Бердичові на Онофрія, отто тоді великий празник, пожадані дні, величя арена для наших українських героїв! У цілій Польщі шляхетська молодіж має непогальмоване замилюване до ярмарків. Бавити ся гуляще та верескливо, наповняти, дивувати, оглушувати своєю особою цілий світ малого місточка, бути окруженим роями Жидків, що з пошаною, сквапливо і на перегони сповняють або відгадують усі твої розкази і бажання, всі потреби і забаганки; за ті услуги лаяти й поневірати, коли тобі захочеть ся, або надгородити кількома рублями і грубим жартом, коли залетить панська фантазія; день і ніч, дома й на вулиці, у себе й у приятеля могли говорити і робити, що тобі подобає ся, не зносити ніякого примусу, не знати ніякого вину; довкола себе в місточку і в домівці чути якесь кочове безладє, що будь як будь усе ще має для нас так

багато принади; кожної хвилі могли впити ся, настискати й націлувати ся або насварити й набити ся, а все без консеквенцій, бо їм запобіжать приятелі, о скільки у них твердші голови; програти ся до гроша, або до гроша обіграти товариша; розкошувати ся цілими тижнями на переміну то чаркою або батогом, то картами або дівчатами — стільки забав і стільки сердечної втіхи чиж не мусіли піднести наші ярмарки до ряду публичних празників, до ряду шляхецько-провінціальних інституцій! Проявом отсеї нашої ярмаркової хвороби, а при тім виразом нашого суспільного стану було в руських провінціях оте славне балагульство“ (ор. cit, 279—280).

Дальше вияснює кс. Калінка назву балагульства: „Балагула значить жидівського фірмана, що займає ся перевоженем товарів або пасажерів. У Бердичові, Житомері й Умані ще й тепер коли хто потребує наняти підводу, мовить до фактора: приведи мені балагулу. Жиди балагули, се рід чумаків, з тою ріжницею, що перші постійно займають ся перевоженем осіб і річий, а другі лише два рази до року возять збіжжєві продукти до Одеси. Щоб зайняти ся чим будь у тих днях, що відділяють один ярмарок від другого, наша тодішня молодіж почала ніби то займатися годівлею коний. Коли Москалі забрали і розпродали останки межибоського та савранського стада, не стало в нашій провінції добрих коний; ті, які скуповувала шляхта по ярмарках, могли рівняти ся з жидівськими фірманськими, або з тою голотою, яку спроваджували Татари з Криму. І ось почали наші паничі входити в зносни з Татарами і через тих набувати троха ліпших конників. Ся торгівля потребувала великого знавства, щоб не дати себе ошукати татарському купцеві. А що бердичівський ярмарок буває найбагатший на коні, а при тім се місто дежить у середині Руси, в околиці найлюднійшій і окруженій маючою та нічим не занятою молодіжю, то тут засновано столицю балагульства й огнище кінських торгів“ (ст. 280—281).

Під сьвіжим вражінем тих балагульських компаній ось як описує їх Ржевуский: „Тільки на бердичівським ярмарку той новий продукт української землі показує ся в цілій своїй пишноті... Нинішні молоді ярмарковичі кричать, верещать, сїють на ліво й на право огидливі вислови, говорять до себе якимось жаргоном зрозумілим тільки їм самим, гасають на шкапах мізерних і худих, якими величають ся мов якими арабськими бахматами“ (Mieszaniny ст. 25). Значить, годівля ліпших пород коний не мусіла бути так дуже їх метою. Се потверджує й Карвіцкий:

„В балагульських запрягах не було ані дрібки елегантії. У правдивого балагули мусіла бути не инша як проста бричка, звана перекладною, обшита лубом і вистелена в сидженю околотовою соломою; чотири коні нечувано вибігані, запряжені поруч у простих ремінних шнях, чим поганьші й орігінальнійші, тим більше пожадані. Жаден кінь із такої чвірки не повинен був ніколи поскочити в гальоп, бо нехибно його зараз би вибракували; мусіли йти всі рівно, швидким, витягнутим троном, і то не миль або дві, а кільканацять миль без попасу, роблячи що найменше 15 верстов на годину. Повозив ними звичайно сам властивець, з люлькою в зубах на короткім деревлянім цибусі, одягнений у гуньку або свитку з грубого сукна, підперезану черкеським поясом, суто набиваним сріблом, і в широкі шкіряні райтузи. Зимом бараняча шапка, а літом шкіряний кашкет з дашком накривали голову. На инший рід елегантії дивили ся криво. Служба прибрана по козацьки, без жадних блискучок або борони Боже гербових гудзиків. Я знав молодих паничів з того часу, що потратили маєтки добираючи четвертого орчикowego коня, або спроваджуючи з Криму доброго простого хорта, себто такого, що пущений сам із свори ханав без обороту кожного заяця. Хортів вовкодавів цінили балагули дуже дорого. Бо треба знати, що лови з хортами на вовків були у них у великій пошані, далеко більше, ніж польованє зі стрільбами, в якому не смакували. Для того тратили величезні гроші на коні верхові, але зовсім не гарні расові, але на ловецькі, доїжджацькі, краєвої раси або донські та татарські з Криму. Славний у тих часах Татарин із Бассар-Базару за Перекопом, званий Беляй, доробив ся маєтку, спроваджуючи балагулам такі коні та хорти і беручи за них величезні гроші“ (*Wspomnienia Wołyniaka*, ст. 75—76).

Як бачимо, реляції не зовсім згідні, і признавати балагулам чисто господарські наміри — змаганє до годівлі поправленої раси коний — нема ніякої підстави. Се стверджує й сам Калінка, який взагалі відмовляє балагулам усякої поважної думки. „Ніхто з них у ту пору не мав ніякої иншої думки, як тільки з дня на день жити весело, марнувати час, здоровлє і гроші, де дало ся ошукати на коні, кого можна було втягти до газардової гри, обігравши висьміяти, своїм підступом безлично хвалити ся, нарешті чи то тверезо чи по п'яному своїм простацтвом і варварством дивувати цілий край — то були занятя, то розривки балагулів!“ (*Kalinka*, op. cit. 281).

Аж 1890 р. біограф Антона Шашкевича, Стефан Бущинський, невідомо на якій підставі відкрив у балагульщині глибоке ядро, рід конспірації, що мала метою не більше й не менше, як еманципацію селян та піднесення серед них освіти. „Шляхта в забраних провінціях по перебутих невдачах попала в стан апатії. Егоїзм закривався чим раз більше в суспільність схоровану, без надії, без проводу, без ціли... Конспірація Конарського пробудила їх з летаргії, отворила їм очі. Не було майже ані одного обивателя, який би не належав до неї. Для пропаганди того товариства на такім широком просторі, в краю, де не було тоді майже ніяких комунікаційних доріг, де поява емісарія проймає смертельною тривокою, треба було обдумати незвичайні способи. В тій цілі люди енергічні та дбайливі про загальне добро предложили свої услуги.

„Ухвалено, що для зближення з людиною треба поперед усього взяти на себе форми, які були би в очі, а потім зобов'язати ся до лагіднішого поступування з селянами. А щоб ширити принципи товариства, порозумівати ся з собою або перевозити емісаріїз та папери, улажено поштові стації і роздано обов'язки втаємненним до справи членам товариства, яких жартом прозвано „балагулами“. Пильовано, щоб розбудити супірництво в доборі найліпших коней до бричок. Постановлено прогнати зі шляхетських домів усякий збиток, виректи ся дорогих уборів, карит, цінних повозів, ліберії, добірних страв, навіть вина. Та не пересолуювано ні в чім, не силуювано нікого до такого скромного життя, заховувано у всім міру. Властителям земські одягали ся в хлопські сукмани, самі повозили; часто й мусіли те робити, щоб не потребувати свідків у небезпечних випадах. Головною і найважнішою ціллю того товариства було вироблюванє прилюдної опінії, зближенє до людю, вплив на суспільність і острій моральний осуд на тих, що поводили ся погано з селянами“ (St. Buszczyński, Pieśni, стор. 24—25).

Не треба мабуть надто глибоко копати, щоб дійти до того, що вся ота патріотична легенда Бущинського не більше як легенда, в яку може а posteriori вірили й деякі бувші балагули, та за якою нема зерна історичної правди. Бо коли справді балагульство було частиною Конарщини, патріотичною конспірацією з метою еманципації сільського людю, то в такім разі не треба забувати, що Конарський прибув до Росії під кінець 1836 р., а був повішений у Вільні 1838 р., що працював головню на Литві несповна рік, і хоча його конспірація була значно розширена

також на Україні, то про те 1838 р. вона була розбита до тла¹⁾. Серед таких обставин треба би припустити, що балагульщина існувала також не довше одного року, а се була-б чиста нісенітниця. Правда, про її початок не маємо докладних даних. Карвіцький говорить загально, що вона проявляла ся між р. 1831 і 1863 (op. cit. 75), натомість Бобровський датує її початок, а може лише найбільший розцвіт аж по упадку Конарщини, отже по 1838 р. (Pamiętniki I, 42), а на иншій місці тривок її означає цілим десятиліттем 1834 — 1844 (ibid. 43). Ржевуский в р. 1841 пише про неї як про „нинішню“ появу, а Калінка характеризує її розширення по Україні говорить про довший час її тривку (nim lat kilka upłynęło) і признає її наслідки, яких не можна би пояснити хвиловим вибухом, хіба лише довголітнім діланем (jakieś powszechne zgrubienie moralne, див. Pisma pomniejszych I, 282).

Тай само в собі оповідане Бушинського не доладне й суперечне. Щоб укрити свої наміри, балагули-конспіратори беруть на себе форми, „які били би в очі“ — по що? Щоб зблизити ся з людом? Алеж вони раз у раз жили серед того люду, і для правдивого зближення з ним не потребували ні кримських хортів, ні донських коней, лише доброго серця. Правда, вони зближали ся до люду, але троха не так по конспіраторськи, як се твердить Бушинський. „Бачили ми нераз — говорить наочний свідок Калінка — сю „українську“ — як її називано — „teżyzne“ на скажених конях калмицької, татарської і Бог зна якої раси, а чим дивогляднішої, тим більше пошукуваної — як їхали в білий день, в одній лише сорочці на тілі, лянні, похрипті від вереску, серед найгамірнішого ярмарку, а довкола них рої Жидів, що реготали ся й приплескували тій маскараді. Бачили иншими разами, як серед ясного дня і зібраних куп народа через Махнівку або Липовець їхали кінно балагули вже навіть без сорочок, у самих лише шкіряних штанцах, кождий з батогом, „знаком своєї влади“, а за тою безсоромною кавалькадою на возі —

¹⁾ Про конспірацію Козарського див. M. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes vom J. 1846. Wien 1867, ст. 81 а також L. Nabelak, Pamiętnik więźnia stanu. Lwów 1875, ст. 122 — 132. Значінє і розширенє конспірації зредукували в значній мірі до простого г.м.б.у.г.а, скомпанованого російською бюрократією на покривку печуваному здиетству та вимушеням на шіяхті, спомини російського жандарма Ломачевского, друковані 1874 р. в „Вѣстникъ Европы“ пз. Воспоминанія жандарма.

бо вже на коні не міг удержати ся — їхав цілком голий „Бахус“, себто балагульський кухар зі всіми знаками своєї гідности: рондлями, рожном, пательнею та конвами. Часто роблено огидні заклади, які годі оповісти, а тим більш описати. Такі купи і кавалькади збирали ся звичайно в селі у якогось багатого панича, Подоляка або Українця, де забава починала ся від перегонів і польованя, а потім ішла явна безсоромність і голосна розпуста. Бо коли паничі бавили ся і шляхетські доми день і ніч гриміли паницькими окриками, двірські козаки та услужні фактори бігали по заулках сусідного місточка, щоб господар міг коханим гостям зробити милу несподіванку. От і котили ся селом брики наладовані тим „товаром“, а селяни дивлячи ся на такий соблазн хрестили ся думаючи, що се вже кінець світа, і замикали по хатах своїх жінок, дочок і недорослих дітей. „Пек з ними!“ — говорили. „Добре дуріти, коли приступає. Перейшло наше панство на якесь циганство“. Бо й се треба додати, що в тім балагульськім житю кожний молодий шляхтич мав повірника, товариша і друга — якогось „молойця“ українського, двірського козака. Се вважали за якийсь рід пропаганди, за спосіб зближення до люду! О бідний наш люде! Ось як вели тебе твої найближші вчителі, твої старші брати!“ (Op. cit. 281—282).

Супроти сього категоричного свідощтва, потвердженого споминами Карвіцького та Бобровського, дальші похвали Бущиньського виглядають радше на глузуванє: „Шляхта польська збираючи ся на польованя, вироблювала в собі духа єдности, привикала дивити ся на хлопа як на рівного собі чоловіка. На огнистих бахматах(!) вправляла ся до трудів і простого житя, в тих перегонах творила готові ряди хоробрих їздців в разі потреби. А не кождому легкий був доступ до балагульщини. Панич без освіти, що не розумів висшої мети в житю і думав собі, що все залежить на конях, хортах та ловах, був наражений на насміхи. Щоб бути прийнятим до балагулів, треба було визначити ся чим будь, хоч би тільки дотепом“ (Pieśni, 26). Що до сього остатнього пункту, то найліпше ілюструє правдомовність Бущиньського Т. Бобровський, кажучи, що балагульщину викликало „nieuctwo i próżnowanie“ (Pamiętniki I, 43, пор. цитовану вище характеристику Калінки) і додаючи характеристики деяких балагулів. І так Петро Виржиковский, „srodze naiwny i wyzyskiwany przez kamratów“ (I, 66), Вінкентий Букар „prosty sługa boży i bałagula“ (I, 67). А Калінка констатує наслідком балагульщини „якесь загальне моральне отупінє; несовісність у фі-

нансових та горожанських відносинах вийшла майже в звичай, на неї дивилися крізь пальці, а дехто навіть хвалив її нею. Цивілізація очевидно понизила її на кілька щаблів. Там, де шукали своєї слави в зручній підступі, в здібності до чарки, карт і розпусти, мусіло затертися правдиве почуття честі; вже й поєдинків інших не знали, як на батого! А чи треба додавати нарешті, що коли на тих верескливих юнаків прийшов пізніший твердий час проби, то де треба було показати твердість і енергію, вони показали лише бездушність та нікчемну м'якість!" (Op. cit. 283).

Можна сказати, що тут Калінка пересолив, накладаючи на балагулів занадто темні фарби і звалюючи на них витворене таких хиб українсько-польської суспільності, які були й без них і перед ними, як ось неслівність у фінансових та горожанських відносинах, звичай хвалити себе зручно доконаним підступом, картярство і т. и. Та з другого боку повним незнанням відносин грішить Буцинський, коли признавши балагулам високі політичні прикмети, силкується ось яким софізмом пояснити той факт, що по упадку Конарщини балагулам не стало нічого. „Уряд — каже він — знав про головні цілі балагульства, але не відкрив нічого, бо не було ніяких паперів ані форм, що могли би скомпromітувати їх" (Pieśni, ст. 27). Так як коли б для сконстатова конспірації треба доконче аж писаних статутів та документів і як коли-б у Росії не було засуджування „адміністративним порядком". Далеко ближшим правди видається мені Карвіцький кажучи, що „уряд зовсім не вважав їх небезпечними, а коли кого з них за якусь голоснішу галабурду ярмаркову доводилось арештувати, то його майже зараз випускали" (Wspomnienia Wołyniaka, 77).

Чим же була властиво балагульщина і яке було її значіння в житті українсько-польської шляхти? Мені здається, що найближче підходить до правди Бобровський, бачучи в балагульстві „деякий протест, деяку реакцію" проти того шкаралупництва („ślimaków społecznych"), що загніздилося було серед шляхетської суспільності по змарнованих зусиллях 1831 і 1838 року (Pamiętniki I, 64). „Переслідування таких суспільних слимаків, тих, що повзали перед властю, яка топтала загаль, переслідування збабілих і хорих на велике „панство" ровесників" — ось у чім бачить Бобровський заслугу балагулів, а Буцинський пересолюючи своїм звичаєм говорить, що „головною і найважливішою прикметою сего товариства було вироблювання прилюдної

опинії, зближене до люду, вплив на суспільність і острій моральний осуд на тих, що зле поводити ся з селянами“ (ор. cit. 25). О скільки ті фрази мають троха конкретного значіння, о стільки їм перечать відомі нам про балагулів факти. Мені здаєть ся, що замість силоміць підсувати їм якісь висші інтенції, яких у них не було, ліпше буде вважати балагульщину за елементарну, мало свідому а часто цинічну реакцію против усеї тої фальші шляхецько-панського житя, що виробила ся віками, та особливо при кінці XVIII і в початку XIX в. дійшла до найвисшого ступня під впливом французчини. І мовою й манерами, одією і способом думаня польська шляхта на Україні так була відбила ся не лише від українського народа, але загалом від простоти й натуральности житя, що скоро послабла дісципліна, якою піддержували сю ненатуральність школи й салони, мусіла наступити реакція в противний бік: против обовязкової та модної французчини виступає в устах шляхтичів „хлопська“ українська мова; против фраків та жаботів — прості гуньки та шкіряні райтузи; против блискучих карит та фаєтонів — прості лубяні брички, і так скрізь, аж до поєдинків на батого. Що при тім, бодай у більшости балагулів, не було в свідомости ніякої соціальної мети, ніякої реформи, ніякого переслідуваня тих, що погано поводити ся з селянами, на се маємо докази в тій характеристичній обставині, що балагули найчастійше любили робити свої цинічні демонстрації — дамам, львицям салонів та репрезентанткам чужоземної моди й ненатуральности. Сю антипатію балагулів до дам підносить з обуренем уже Ржевуский, а Калінка оповідаючи, як власне дами силкували бороти ся „z tą hajdamaszyną“ і через се стягли на себе ненависть балагулів, додає: „Чатовано на них по дорогах, і коли повіз заїхав на греблю або в тісну доріжку, окружала його несподівано ватага „skórkowuch“. Тоді купа балагулів повбираних у холошні і шкіряні куртки, а без сорочок і краваток, тріумфально проводила горючі з сорому женщины. Иноді балагули наскакували на коршми, де дами мусіли зупинити ся попасом або ночувати, і під вікнами виробляли їм серенади з українських пісеньок, від яких аж вуха вянули“ (Kalinka, ор. cit. I, 283). Одну анекдоту того рода оповідає й Бобровский. „Одного разу девять балагулів переїздячи через греблю признали відповідним викупати ся. От і купають ся, аж ось із гори до греблі надїздить лядара повна женщин. Була се пані Падлевска з доньками, якої син також числив ся до балагулів. Ті пани не пізнали повоза матери свого товариша,

ведять своїм слугам зупинити повіз силоміць і посилають сказати, „що король і королева Коніо“ хотять зложити їм візиту, — а повідчинявши дверці повоза на проліт усі 9 голі переходять через повіз. Аж по доконаній бурді отямили ся, кому її зробили, і втекли“ (Pamiętniki I, 47).

Оттака то була поява та польсько-панська балагульщина на Поділю, Волині та в части на Україні. І в тій появі центральною особою — не відомо від коли — робить ся Антін Шашкевич. „Він був найдотепніший і наймиліший у товаристві, заслужений у битвах, славний з відваги, загально люблений і шанований“ — каже Бущинський (op. cit. 25), і за се, мовляв, на впів жартом прозвали його „королем балагулів“. Правда, того самого „улюбленого та шанованого“ чоловіка Карвіцький назве „szaleńcem i paliwodą“ (op. cit. 78) а Бобровський скаже, що він вів перед в „objawach niesformości najczęściej gwałtownej i nieprzyzwoitej“ (Pamiętniki I, 43), хоч ані один ані другий не відмовляють йому здібности і деяких гарних прикмет.

Ось як характеризує Бобровський зверхню поставу А. Шашкевича. „Зовсім негарний з лица, дуже сильний і зручний, наділений великими вродженими здібностями міг би був певно робити щось ліпше, ніж королювати над балагулами“ (op. cit. 45). Калінка не називає його імени, а тільки раз натякає на нього, характеризуючи загальну безмисність балагулів: „Ale z ludzi najbardziej znaczących w świecie bałagulskim nikt, nawet sam król Imć nie miał wówczas innej myśli, jak tylko z dnia na dzień żyć wesoło“ (op. cit. 281). Між своїми товаришами мав Шашкевич прозвище „Шашка“; обік нього виднійшими балагулами були „віце-король“ Владислав Падлєський і адютант Адам Вилєжинський (Buszczyński, op. cit. 27; Karwicki, op. cit. 77).

Закінчило ся Шашкевичеве королівство досить несподіваною пригодою. З наказу київського генерал-губернатора Бібікова його арештовано і відставлено до Київа. Бущинський, розумієть ся, твердить, що се стало ся 1838 року рівночасно з арештами членів Конарщини; на той сам рік кладе його арештоване й Бобровський (Pamiętniki I, 46), та мені здаєть ся се мало ймовірним; причину виясню далше. Карвіцький оповідає, що

¹⁾ Карвіцький обмежує її розширене на реїон довкола Бердичова „по Любар на захід, по Сквирі і Васильків на схід, бо своїм промінем ніколи не доходила Дніпра“ (op. cit. 77); Калінка підкреслює її розширене серед заможнійшої молодіжи на Вкраїні (op. cit. 282).

Шашкевича й Вилежинського велів Бібіков арештувати „z powodu jakiegoś głośnego szaleństwa popełnionego na jarmarku berdyczowskim“ (Wspomnienia Wołyniaka 77, 78). „Вхоплено обох як стояли — оповідає він далі, — і повезено поштою під конвоєм поліції перед лице всевладного сатрапа. Бібіков з грізним виразом лица звернув ся до Шашкевича:

— То ви король балагулів?

А сей зовсім не змішавши ся відповів просто, подаючи йому свою невідступну нагайку:

— Складаю своє берло до стіп вашого превосходительства і поручаю вашій ласці могого адютанта Вилежинського (ор. cit. 78).

Бущинський подає промову Шашкевича троха в иньшій версії. На питанє Бібікова, чи він король балагулів, мав Шашкевич відповісти: „Ваша експедиція заволоділа моєю державою. Від тепер своє берло й корону складаю в ваші руки“. Сяк чи так, досить, що ся дотепна відповідь розвеселила Бібікова і він велів увільнити Шашкевича. Се тим більше стверджує оповіданє Карвіцького, що Шашкевич не був арештований за ніяку конспірацію, але за якусь галабурду і не сидів у кріпости. Бобровський, який дату його арештованя кладе на 1838 рік, додає, що се несподіване увільненє „вбило його морально в очах його приятелів“, що від тепер він запер ся в домі і, як казав дехто, почав пити. Ну, провадивши кілька літ описанє висше балагульське житє Шашкевич не потребував „починати пити“ аж по повороті з Києва, бо-ж значна часть балагульських дивацтв, а особливо їх манія ходити та їздити голо в білий день поясняєть ся високо розвиненим алькоголізмом. А з другого боку Ржевуский ще 1841 р. пише про балагульщину як про „нинішню“ появу і згадує також про твори „jednego z ich rymowników baragolskich“; він чув „jego wiersze na pamięć powtarzane przez jego przyjaciół“. Нема сумніву, що мова тут про вірші Шашкевича; значить, у ту пору його популярність не була ще впала і про його пригоду з Бібіковим Ржевуский не знає нічого.

Та сяк чи так, чи задля надшарпаного балагульським житєм здоровля (Бущинський згадує про його голос „podobny do dźwięku garnka rozbitego“ — ор. cit. 29), чи задля того, що балагульщина помалу вийшла з моди, Шашкевич устаткував ся, оженив ся і почав господарювати. Аж 1863 р., коли в Варшаві вибухло повстанє і на Вкраїні шляхта почала організувати ру-

хавку, Шашкевич віддав своїх трьох синів генералови Едмундові Ружицькому, синові того Кароля Ружицького, під яким сам він брав участь у повстанні 1831 р. Про геройські діла молодих Шашкевичів не чути нічого. По упадку повстання вони втекли до Галичини; за ними подав ся також їх старий батько, якого масток сконфісковано. Жив ще кільканацять літ у Галичині; вмер у марті 1880 р. в с. Кунисівцях коло Городенки (Buszczyński, ст. 3—4).

III.

Вся ота балагульщина з її королем цікава для нас не лише як епізод із історії Польщі на Україні, але головню тим, що в ній грає деяку ролю й український елемент. Балагули ніби то зближають ся до народа, залюбки говорять по українськи не лише до своїх слуг і підданих, але також поміж собою, в своїх сальонах, а їх „король“ А. Шашкевич славить ся не лише своїми коршемно-ярмарковими геройствами, але також укладанєм українських пісень. Варто придивити ся ближше тому напливови українського елементу в польсько-шляхотське житє та тому збагаченню української поезії, яке по думці декого з Поляків дала балагульщина.

Отже поперед усього треба зазначити, що і в тім зближенню до українщини так як у всім иншій, балагули не дали принципіально нічого нового. Українське панство з давна з ко-нечности розуміло українську мову, нераз і перед тим уживало її й по сальонах. Я вже згадав у початку сеї розвідки про українські пісні в польських друках та рукописах XVII—XVIII в. І в XIX віці, коли національна свідомість серед Поляків значно розвинула ся, ми маємо свідощтва про многих українських панів, що в товариській розмові з рівними собі любили говорити по українськи. Одного такого пана описав Крашевський у повісти „Dziadunio“ і вложив у його уста цілу купу українських приповідок. Про иншого такого пана, що „mawiał po rusińsku, skoro był podrażniony“, Яна Їжицького, оповідає Т. Бобровекій (Pamiętniki I, 74—78). Також і в складаню українських віршів балагули не були оригінальні, а йшли за слідами давнійших безименних польсько-українських віршарів, а головню свого старшого сучасника Тимка Падурри, якого вірші зложені в роках 1824—29 були на Україні по панських дворах дуже популярні,

ширені по часті самим автором, що при дворі Ржевуского в Саврані завів був щось в роді співацької школи з дворових козаків і якому допомагав мандрівний бандурист-шляхтич Відорт. Зрештою й сам Падурра в р. 1828 пустив ся був у фантастичну подорож по Україні понад і за Дніпром, перебраний за лірника, з метою — вести при помочи своїх пісень та розмов польсько-патріотичну пропаганду серед потомків давнього козацтва¹). Анї Шашкевич, анї його балагули, виплоди пори депресії та реакції, не ціляли так високо. Шашкевичеві українські вірші, бодай ті, що дійшли до нас, не мають зовсім історично-пропагандового характеру. Коли вірити його біографови Бущинському, то Шашкевич укладав таких пісень дуже багато і всі вони були „nascechowane śliczną, rzewną i prawdziwą poezją“ (op. cit. 29). Можливо, що вони робили деяке вражінє, коли сам автор співав їх — а мав співати дуже гарно. „Хоча звук його голосу був подібний, як сам говорив жартуючи, до звука розбитого горшка, про те коли співав зворушений і пронятий особливим вітхненєм, то слухачів пробігала дрож. Чи то співав думки власного складання, чи тужливі думи українського люду, чи нарешті боеві пісні або різкі та веселі мазури і краковяки, захвачував, поривав, підносив і володів душами слухачів; стільки чути було в передачі, таке майстерне відтінюване мелодій“ (ibid. 29). Без сумніву, багато в тім дітирамбі пересолено, але-ж і Карвіцкй, загалом несклонний хвалити Шашкевича, признає йому гарний співацький талант. „Годі відмовити Шашкевичеві великих здібностей, які марнував так безхосенно. Мав вроджений дар до поезії і музики, прегарно співав людові і власного складання пісеньки в українській мові при акомпанієменті фортепяну, до яких сам дороблював музику. Славного мав козака бандуриста, що співав і грав на теорбані. Спів Шашкевича був дивно принадний, а слова пісні містили нераз глибоку, тужливу поетичну думку. Тимто слухано його цілі ночі, а він далі чудово імпровізував без кінця“ (Wspomnienia Wołyniaka 78). Коли осуд сих панів про Шашкевичів спів так само вірний, як їх осуд про поетичну вартість його пісень, то мусимо сказати, що їх смак був дуже неவிбагливий і розуміне краси поезії та музики дуже невисоке. Ржевуский натомісь осудив балагульські вірші дуже остро. „Między mnóstwem wierszy płaskich, trywialnych, jało-

¹) Pyśma Tymka Padurry. Wydanie posmertne z awtohrafów. Lwów 1874, ст. XXVII—XXXVIII.

wych a czasem nawet bez zupełnego sensu natrafia się czasem na taki, w którym jakiś dowcip się przebija" (Mieszaniny ст. 31). Се, здасть ся, буде найвірніший осуд, коли можна з того невеличкого числа Шашкевичевих пісень, які опублікував Буциньський, судити про всю масу затрачених. Що тут не весь репертуар Шашкевичевої музи, доказує той невеличкий причинок, який можу докинути до нього з рукопису, що припадком дістав ся в мої руки¹⁾.

Збілочка, яку опублікував Буциньський, дістала ся до його рук також припадком: її прислав йому свояк А. Шашкевича, Медард Шашкевич, із Грацу з листом (op. cit. 30), де каже: „Pozostałe u mnie jednego dwanaście jego pieśni wraz z nutami nie bardzo dokładnemi miałem zamiar dopełnić i wydać. Na nieszczęście czasu mi na to nie staje“. Разом з листом Медард Ш. прислав Буциньському не 12, а 18 пісень і ще з додатком початкового уступу з „Катерини“ Шевченка, підложеного під ноти може самим таки Шашкевичем. Буциньський додав до сего ще українську віршу Петра Горбковського пз. Разом, уложену з приводу варшавських демонстрацій 1861 р., так що всіх віршованих творів у збірці вчинило ся 20. Ось їх титули й початкові рядки:

1) Nad Jatraniom (Tam hde Jatrań kruto wjetsia, ст. 35—36).

2) Slozy (Każut lude szczom szczasływyj, ст. 37—38).

3) Pohulanka (Sim deń mołotyła, ст. 38—39).

4) Czumak (Oj ja czumak nieszczasływyj, ст. 40—41).

5) Lubow (Skażit wy, szczo bez lubowy, ст. 42—43).

6) Jak czyje szczastje (Deń po dnewi, rik prcho-dyt, ст. 43—44).

7) Toska (Oj ty każesz mij myleńki, ст. 45).

8) Czariwnycia (Doczko, nebes krasotoju, ст. 46—47).

9) Hore w serci (Komu misiać śwityt' myło, ст. 48).

¹⁾ Припадок се справді незвичайний і варто тут оповістити його. Перед двома роками одержав я від звісного нашого новеліста М. Яцкова пачечку старих паперів, що знайшли ся в селі Адамівці недалеко Бережан у тамошній церкві за образом. Між тими паперами знайшли ся уривки зошитів, де руськими буквами переписано деякі укр. думи та деякі поезії Шевченка, а надто аркушик і піваркушик листового паперу з копією трьох віршів Шашкевича, а власне двох польських і одного українського. Сей рукопис датований 16/28 мая 1860 р. Подаю дальше сі вірші в докладній копії з того рукопису.

10) *Sor w chati* (Може ty, може ja prowynyły w słowi, ст. 49).

11) *Wspomynka* (Po śmierci córki Matyldy z Szaszkiewiczów Chlebowskiej: Wskazaty, szczo buwało, pamiaty nestane, ст. 50—51).

12) *Dumy* (Dumy moji, stary druhy, ст. 51—53).

13) *Mynuloś* (Szczu mynuło, ne wernet sia, ст. 53—54).

14) *Burlaka* (Po utracie ojczystego majątku: Wydno skazano sud'boju, ст. 55—56).

15) *Mynuwsze* (Prohulałoś, prożyłoś, ст. 56—57).

16) *Oreł. Pieśń* śpiewana przez Ukraińców podczas wojny Krymskiej (Pidnoś kryła orle biłyj, ст. 58—59).

17) *Werńyhora*. Z 1863-go roku (Nute chłopci wychod' z chaty, ст. 59—60).

18) *Do druhiw* (Spamiatajteś druhy myły, ст. 61. Видавець додає, що під сею піснею поміщено дату 1874 р.).

19) *Z Kataryny* (Szewczenki: Kochajte sia czornobrowy, ст. 62—63).

20) *Razom* (Pieśń Piotra Horbkowskiego, Podolaka, który zginął pod Miropolem na Wołyniu w kwietniu 1863 roku w walce z Moskalami. Muzyka S. B., ст. 63—65).

Котрі з тих пісень можна вважати творами Антона Шашкевича? Очевидно дві останні відпадають від дискусії, бо тут виразно видно імена авторів. Можна дуже сумнівати ся, чи Шашкевичевого пера також чч. 16 і 17 — патріотичні пісні з рухів 1854 і 1863 р., хоча, розумієть ся, рішучого доказу проти його авторства з самого тексту пісень не можна видобути. З інших пісень ч. 3 — давня дворацька пісня уміщена в повнійшій варіанті також у Вацлава з Олеська; супроти сього варіанта Шашкевичеви могла-б належати хіба остання строфа, коли й вона не взята з якого иньшого варіанта. Бушинський зазначає, що Шашкевич і сам признавав ся, що деякі свої пісні „виняв з уст люду, і надав їм лиш артистичнійшу форму“ (ор. cit. 30). Хто знає правдиві народні пісні і порівняє їх з Шашкевичевими, тому відразу стане ясна вся недорічність сього речення. Шашкевич очевидно приймав за народні — оті популярні по дворах псевдо-козацькі, а радше дворацькі пісні, тай у них, як зараз побачимо, не вмів внести нічого істинно артистичного. Візьмим хоча би згадану пісню „*Sim deń mołotyła*“ і порівняймо текст Шашкевича з текстом Вацлава з Олеська. Строфа 1 в обох зовсім однакова, а далі йде ось як:

А. Шашкевич.

Oj ne žal myni hroszy,
Bo Laszok buł choroszy.
Laszok luby, Laszok myły,
Z Laszkom pidu do mohyły.

Laszok pidhołył sia,
W żupan pidstroit sia;
Guzy błyszczat wid kontusza
Mij Laszoczok, moja dusza.

Ne choczū muzyka,
Cur, pek czołowika!
Z perciom juszki nahotuju
I z Laszoczkom požartuju.

Za czech arendaru
Daj horilki czaru.
Ne bary sia, mij serdeńku,
Szczyrym sercem a pounieńku.

Вацлав з Ол. (375).

Ne žal meni hroszyj,
bo laszok choroszyj,
choť szist' hroszyj utratyla,
ałem laszka prynadyła.

Laszok hoży, laszok myły,
pidu z laszkom do mohyły,
tam trawycia zeleneńka,
tam presplu sia mołodeńka.
(Далі пропускаю дві строфи).
Czysto ohoływ sia,
w żupan wystroiłw sia,
guzy jemu u kontusza,
A mij laszok, moja dusza.

Het precz wsia rodyna
i muzyk i družyna
.....
kuplu jemu horilońky,
pałynyciu z pszenyczonki.

Як бачимо, оба варіанти однаково стійні, та щоб Шашкевич десь підправив старий текст, годі сказати. А коли порівняти його остатню строфу з тим, як кінчить ся пісня у Вацлава з Олеська:

Try dni mene lubyw,
na weś wik zahubyw —

то можна сказати, що Шашкевич не доріс навіть до розуміння сеї справді трагічної рефлексії і закінчив свій варіант чисто пияницьким зворотом.

Так само не оригінальна пісня ч. 4, Czumak, пор. Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego II, 88—89, і численні варіанти зведені до купи у Рудченка, Чумацькія пѣсни, ст. 121—114 та Головацького, Пѣсни Гал. и Уг. Руси I, 178; III, 76—77.

Пісня ч. 2, се сильно скорочена перерібка народної пісні, записаної в двох варіантах і надрукованої в збірці Чубінського (Труды т. V, ст. 360—361). Подаю тут паралельні строфи, зазначаючи, що в народній пісні строф 12, а у Шашкевича 5 (друга строфа повторена на кінці ще раз):

А. Шашкевич.

Każut lude szczom syczasływyj,
Ja z toho śmiju sia,
Bo ne znajut jak ja czasto
Słozamy zaljusia.

Чуб V, 360—361).

1(a) Кажуть люди, що-м щаслива,
Я з того тішу ся:
Най не знають, як не раз я
Сльозами заллю ся.

Lita moji młodyji,
Lita młodeńki!
Koły wy tak nieszczęsływy,
Bud'ież koroteńki.

Lita moi promynuły
Jak doszczowa chmara,
A teperki nadomnoju
Jakaś Boża kara.

Płynut' moi dni za dniamy,
Lita za litamy,
A ja szczęścia nie zaznałem,
Żal myni za wamy.

Łuczsze było мене мати
Na świt nie rodyty,
Bo takomu nieszczęstnomu
Trudno wik dożyty.

3(а) Літа мої молодії,
Літа молоденькі,
Маю ж бути нещасная,
Будьте коротенькі.

2(в) Перше літа пролетіли
Як дощова хмара,
А тепера надо мною
Якась божя кара.

2(а) Плинуть мої дні за днями,
Літа за літами,
А я щастя не зазнала,
Жаль мені за вами.

3(б) Лучше було мене, мати,
В купелі залляти,
Ніж такую нещасную
На світ видавати.

Як бачимо, Шашкевичева пісня не що, як механічне склеєне кількох куплетів народньої пісні та перерібка жіночої пісні на мужеську. Що пісня записана у Чубінського (вар. а в Ушицкім пов. а вар. б записаний Новіцким невідомо де) не перейшла в народні уста з Шашкевичевого концепту, се було б легко доказати, зводячи до купи поодинокі її куплети з давніших записів, прим. із Вацлава з Олеська. Те саме можна сказати також про коротку пісеньку „Toska“ (ч. 7), якої три строфи в кращій формі можна би віднайти в збірках народніх пісень. Таким робом лишилось би 12 пісень, яких авторство більше-менше напевно можна признати А. Шашкевичеві, а власне: „Nad Jatraniem“, „Lubow“, „Jak czyje szczęście“, „Czarownicia“, „Hore w serci“, „Sor w chati“, „Wspomynka“, „Dumy“, „Mynulość“, „Burlaka“, „Mynuwsze“, „Do druhiw“. Мабуть до такого висновку доходив і Буциньський пишучи: „Nie ulega wątpliwości, że jeśli nie 18, to najmniej 12 pieśni ułożył w słowach i w melodji Antoni Szaszkiewicz“ (op. cit. 30). До сього числа треба додати ще незатитулований польський віршик до якоїсь Целіни (6 строф по 4 рядки), українську віршу також без титулу, зложену зі вступу (Do Redakcyi) і з діяльога пз. „Kazka I-sza. Iwan z Kornijem“ і з польської пісні „Mazur hołubiec na robicie lansiera“ (6 строф по 4 рядки).

Детально розбирати ті твори вірш за віршом не варто. Порівнюючи Шашкевичеві пісні з піснями Тимка Падурри треба

признати, що властивого поетичного таланту не мав ані один ані другий. Оба вони однаково, себто однаково слабо володіли українською мовою, знали її, так сказати, для буденного вжитку, але не звикли були думати нею; тимто беручи ся складати пісні тою мовою вони або торочили тривіалізми, парафразували народні пісні, або попадали в силуваний, неприродний тон. Та що Шашкевич не силкував ся на високі теми, не складав баляд ані патріотичних покликів, а висловлював звичайні собі почуття та події, тим то й пісні його простіші, гладші і часом навіть промовляють до душі, і через те й здобули собі далеко більшу популярність серед польської й української інтелігенції, ніж пісні Падурри. Ми маємо цікаве свідощтво М. Старицького, що Шашкевичева пісня „Там де Ятрань круто веть ся“ при кінці 50-их років співала ся по шляхетських дворах у Полтавщині¹⁾. До Галичини вона дійшла ще в 60-их роках у перерібці, що починає ся строфою:

Там на горі крута вежа,
Там бистра тече вода,
Там дівчина чорнобрива,
Хорошая, молода.

Ся перерібка тільки на половину відповідає оригіналови (зрештою Бог його знає, де тут оригінал, а де перерібка): перші чотири строфи відмінні, а останні чотири строфи такі самі, лише в маленьких відмінах:

Гал. вар.

Бо ти роду багатого,
Отець, мати ще живє,
Бєть багачтво, красна хата,
А в тій хаті всего є.

А я бідний сиротина,
Пуша мені рідний брат,
Шабля, бурка — вся родина,
А кінь сивий, то мій сват.

О, минули тії літа!
Коню сивий, де той час,
Щосмо знали славу світа,
А в тім світі знали нас!

А. Шашк. ст. 36.

Oj diwczyny strach bohata,
W neji bat'ko, maty je,
Je u nejj swoja chata,
W toji chati wsioho je.

A ja bidnyj serotyna!
Step lysz myni ridnyj brat,
Szabla, burka wsiaj rodyna,
Sywyj konyk, to mij swat.

Hde podilyś tiji lita?
Koniui, koniu, hde toj czas,
Jak my mały sławu świta,
W ciłom świti znały nas.

¹⁾ М. Старицький, Къ біографіи Н. В. Лисенка. Воспоминанія (Кіевская Старина 1903, декабрь, ст. 455).

На що людям повідати,
Де милої ворота?
На що людям тоє знати,
Де кохав ся сирота?¹⁾

Na szczoż ludiam teje znaty,
Hde myleńkoj worota?
Na szczo im teje kazaty,
Hde kochaje syrota.

Аж десь у 80-их роках перейшла до Галичини й перша половина сеї пісні з переміною Ятраня на якийсь фантастичний „Татран“, і то прийшла з Буковини, де до неї доробив музику пок. Воробкевич, музику далеко красшу від Шашкевичевої, опублікованої Бушиньским. Бодай що до сеї одної пісні можна признати правду Бушиньскому, що вона „розширила ся між Дніпром, Дністром і Бугом, а навіть перейшла за Дніпро і над Двину“ (тамже 31), хоча дальше його твердження, що її співали „niemal wszyscy wieśniacy“, належить до тих самих польських ілюзій, які держать ся доси прим. про Падурру. До селян ся пісня може дійшла де-де з дворів, а в Галичині через хори організовані інтелігентами, і то хіба задля мелодії, а не задля слів.

Цікаве питанє: о скільки балагульщина й її такі чи інші ідеї та ідеали знайшли відгук у піснях Шашкевича? Іншими словами: чи є в них щось таке, що виправдувало би твердження Бушиньского про патріотичні та конспіраторські заходи балагулів та про їх змагання зблизити ся з народом та підносити його? На се питанє на підставі того скупого матеріялу опублікованого доси нам приходить ся відповісти зовсім негативно. Пісні Шашкевича політично й соціально зовсім безбарвні. Найбільша їх часть обертаєть ся в крузі чисто індивідуальних, особистих почувань (Lubow, Czariwnycia, Hore w serci, Mynułość, Jak czyje szczastie). Автор загальними словами жалуєть ся на своє горе, на капризи долі; тут навіть удаєть ся йому не один гарний поетичний образ, прим. остатня строфка в „Над Ятраньом“; або отся:

Sud'ba oczy jak zawiaże,
Probuj jak хоч — ne pocelysz.
Szczastia weze, ślipseć ide,
A fortuna pidhaniaje. (Ст. 44).

Найвише добро в житю чоловіка по думці нашого автора — жіноча любов.

¹⁾ З рукописної збірки з 60-их років, у моїм посіданю. В тій формі пісня без назви автора була нераз друкована в „Збірниках“ та „Співаниках“ 70-их і 80-их років.

Rizny lude, rizny dumki:
 Toj zołota chce,
 Toj honory ociniaje,
 Ja — serce diwocze. (Ст. 42).

В своїому життю він не має згадати ні про що красшого, як про „наших чорнобрових, що колись любили“ (ст. 53) та про тих дівчат,

Szczo jak słowo dały,
 To do smerti ne zminyłyś,
 Z słowom umeraly. (Ст. 54).

Навіть сповідаючи ся своїх гріхів і думаючи про смерть він каже:

W cerkwi stanem tam hde lude,
 Pokłoniw wid nas ne bude:
 Ne zabyły, ne ukrały,
 Tilki diwczat pidmowlały.

Zbahatywszy spomynkamy
 Pomrem, ale kozakamy;
 Na pochoron na dzwinnyci
 Ne zmistiat sia — mołodyci. (Ст. 56–57).

Мабуть найкрасший з його віршів, в усякім разі такий, де під впливом дійсного особистого горя виявляєть ся дійсна духова фізіономія автора, се вірш „Burlaka“, написаний, як нотує мб. видавець, по утраті батьківського маєтку. Подаю його тут у цілости.

Wydno skazano sud'boju
 Buty Szaszi burlakoju,
 Worożeńkiw potiszaty,
 Szczo ostaw sia sam bez chaty.

Wstanu w ranci, pomolu sia,
 Wypju czarku, ne tajū sia,
 Ale tuhy ne zallaty,
 Jak zhadaju, szczo bez chaty.

Maju druhiw, sława Bohu,
 Szczo ne stoju u porohu,
 Toż ich lubwy ne zabudu,
 Może kołyś w chati budu.

Ne raz na sebe dufaju,
 Obizwatys, jak sam znaju,
 Ależ muszu zamouczaty,
 Jak zhadaju, szczo bez chaty.

W czużoj chati rik hodyna,
 Chotia po serci družyna.
 Jak burlaci za stoł lizty,
 Czużu praciū darmo jisty!

Що правда, з сеї вірші не видно (вона на жаль недатована), з якої причини Шашкевич утратив маєток; патріотична нута не озивається. Вона не бренть і в тих польських віршиках, що містять ся в моїм рукописі, хоча й тут автор уміє торкнути досить симпатичні ноти. Ось ті вірші:

Dedykowano przez Szaszkiewiczza Celinie z muzyką¹⁾.

Od wdzięków nikt się nie chroni,
 W nich potęga jest odwieczna,
 Lecz gdy młodzież rubla goni,
 To przy wdziękach jest bezpieczna.

My starzy sercem przeżyli,
 Było tęszno, było miło,
 Przed pięć piękną czołem bili,
 Co ból dało, to goiło.

Szedłeś ojców ziemię bronić,
 To spojzenie [sic!] zapalało,
 Było komu łzę uрониć,
 Gdy się kulą w łeb dostało.

Dziś młódz zimna, więc stateczna,
 Dosyś grzeczna, nie wszeteczna,
 O tak jakoś, co to słowa
 Nie wynajdzie polska mowa.

Dziś pryncypja jakieś nowe,
 Swego chowu dżentelmani,
 Wszystkiem gardzą, co krajowe,
 Nie żyjąc - życiem znękani.

Po angielsku kochać z taktem,
 Po francusku za kontraktem,
 A po polsku sercem całem, —
 Oj, ja zawsze tak kochałem.

Гарні слова, хоч контраст між молодим і старим поколінням підхоплено мабуть не зовсім вірно, бож діла хоч би й самого Шашкевича окрім його на пів хлопячого воєнного епізоду нічим не виправдували того, щоб він любив щось так, як тут каже. Другий віршик, се імпровізація, написана, як сказано в увазі

¹⁾ Сі слова написані поздовж першої сторінки обік вірша тою самою рукою, що й весь рукопис. Титулу нема.

під текстом, „w czasie tańcowanego lansiera, a ukończona przed zakończeniem drugiej figury“. Її титул:

Mazur hołubiec na pobicie lansiera.

Do hołubca, chłopcy zwawi!

Hej Mazur ochoczy

Z zapalem uczuć zabawi

I dziewczątek oczy.

Sercem władnie ich spojrzenie,

W Mazurze zachęca.

Ja choć stary tak to cenię,

A cóż dla młodzieńca!

Krew nie woda, a więc koło

Przy spojrzeń wymianie!

Kto tak czyni, ten wesoło

Do Mazura stanie.

Serce Polkom, miecz dla kraju,

Ochota w wiwacie.

Świeć się praocjów zwyczaj! —

Prawda, panie bracie?

Toż więc Polki dzień godowy

Po polsku obchodźcie:

Mazur — taniec narodowy,

Lansiera porzućcie!

Tak przeminie każda moda,

Jak przemija chmura.

Żeby ze mną była zgoda,

Tańczcie Mazura.

Та найважніший для нас і з культурно-історичного погляду найцікавіший з усього Шашкевичевого віршованя третій, український вірш, поміщений у тім рукописі. Щоб зрозуміти його значінє, треба пригадати, що він був написаний 1860 року, коли гутірка про близьку волю кріпаків бентежила серця й розуми всіх інтелігентів Росії, коли по містах уже радили шляхетські комітети над справою викупів селян. Яке-ж становище займає Шашкевич супроти сеї справи? А ось слухаймо:

Do Redakcyi.

Proszu Waszej, Pane, łaski,

Pryjmit' w peczat' moi kazki.

Wy nedaste może wiry,

Szczo w nych zawtra i bez miry

Nauka czasom strylaje,

A udaczna popadaje.

Jak¹⁾ budú rady czytaty,
 Czasteńko można pysaty.
 Szczo to szkodyt i Wielmożnym
 Buty na wse ostorożnym?
 Mużyków znaty, to sztuka,
 J — ne prohniwajtes — nauka.
 Idnoj zemli wsi my dity,
 Trab sia jakoś zrozumity;
 Ne zawadyt, ba, pomoże, —
 Dopomoży tylko Boże.
 Nech uczyt Iwan Kornija —
 Dla wsich nas maty nadija.

Kazka I-sza. Iwan z Kornijem.

Kornij.

Zdorowy były, Iwane!
 Po czasi skażut wam: pane.
 Toż wy za wilniść świdomy?
 O, ja na niu strach łakomy.
 Szapka bude na try roki,
 A sam wziawszyś po pid boki —
 Skazano, wilny, Mospanie! —
 Hde okazia, hde swatanie,
 Natiahnuwszy kożuch nowyj,
 Wezde hulaty hotowyj.
 Z perszoho dnia Asauli
 Naraz wytysnu try duli.
 Teper z horij wypjem czarku,
 A wtodi za łob szynkarku,
 Krana²⁾ bez putia potysnu,
 Na iden raz oko³⁾ swysnu.
 Koły wilniść, to prostorna!
 Zaraz z chaty na dwir żorna!
 Młyniw na świti czymało, —
 Szczob nam mołoty ne stało?
 Paszni nakradu dowoli,
 Żyda w mordu: dawaj soli!
 Porizu wiwci Popowy,
 Taj bude obid hotowy.
 Hospodu dobrom naradžu,
 Czerewom⁴⁾ do soncia lažu.
 A prawda, żytia ochocze!
 I szczoż wy na to, panotcze?

¹⁾ В рукоп. через помилку: Так.

²⁾ Kurek od beczki.

³⁾ miara około kwarty.

⁴⁾ Brzuchem — нотки в рукописі.

I w a n.

Ja wże czołownik prożyłyj.
 Słuchaj mene, synku miłyj:
 Stara prawda, szczo z Iwana
 Po wik wika nyma pana.
 Durnym rozumom, Korniju,
 Kepśko wilniśc rozberajesz;
 Pokumaw ślipu nadiju, —
 Duże, kume, pohaniajesz.
 Jak ta wilniśc wyhladaje,
 Toho i sam Pip ne znaje.
 Za prawdu prosyty Boha —
 O ce dla smertnych doroha.
 Wpered wseho treba znaty,
 Zakon Boży poczytaty.
 Dobro, prawda idut z neba;
 Szanowatyś, bratku, treba;
 Jak tilki horiłka w dumci, —
 O, ne wir nadii kumci.

Отже мужицька воля по думці Шашкевича мала бути свободою гулянок, п'ятик, крадіжй, розбою та неробства, мало що не привілеєм селянам — займати ся таким самим балагульством, як колись займав ся Шашкевич! І як видно з римованої передмови, він бажав сю свою премудру казку бачити надруковану „для остороги вельможним“ і на те, аби подати їм свою „науку“ про мужиків, а в разі вподоби обіцявав таких казок більше. І справді, роблено мабуть заходи — з чийого боку, невідомо — щоб опублікувати сю віршу, бо на маргінесі читаємо нотку написану тою самою рукою, що й весь рукопис: „Ma bydź dedykowane Pani Annie i do druku podane za dorobieniem muzyki; czego nie rozumiecie, niech Wam Marcin wytłumaczy i niech Wam zaspiewa: U naszoho susida doczka sia skazyła — правдоподібно також якась пісня Шашкевичевого укладу.

Здасть ся, що ся вірша, випадком уратована від затрати, се найліпше dementi хлопомансько-конспіраційної легенди Бущинського про балагульщину та її короля. Сам Шашкевич із за могили подає голос проти свого біографа та панеїриста.

34.042

$\phi \frac{I}{\text{Ш}-329}$